

Waarnemingen bij Goudhaantjes (*Regulus regulus*) en Vuurgoudhaantjes (*Regulus ignicapillus*) tijdens de trektijd in de provincie Groningen

C. P. Sikkema

Inleiding

Onder de zangvogels nemen de Goudhaantjes (geslacht *Regulus*) een aparte plaats in. Er komen bij ons twee soorten voor: het Goudhaantje (*Regulus regulus*) en het Vuurgoudhaantje (*Regulus ignicapillus*). Zij verschillen duidelijk in kleurpatroon, en ook in de zang, maar zijn elkaars evenbeeld in grootte, levenswijze en gedrag. Het zijn de kleinste onder onze vogels en ze zijn reeds bij oppervlakkige waarneming te herkennen als kleine vogeltjes die, rusteloos en acrobatisch, voedsel zoeken tussen bladeren en takken, en daarbij voortdurend hun kenmerkende hoge ijle roepjes laten horen. Zij pikken uiterst kleine insecten, larfjes en popjes van de takken en bladeren, en hun ongeëvenaarde bewegelijkheid en activiteit is nodig om dit voedsel in voldoende hoeveelheid te bemachtigen. Uit een onderzoek in Zuid-Zweden bleek dat daar de Goudhaantjes in de winter 90-96% van de dag besteden aan voedselzoeken (cf. Osieck 1976).

In Denemarken foerageerden Goudhaantjes op de trek in het vroege voorjaar op takken van naaldbomen, waarop per meter slechts 3-4 insecten zaten met een gewicht van circa 0,1 milligram. Daarmee konden de Goudhaantjes niet voorzien in hun dagelijkse behoefte van circa 2 gram. Het bleek dan ook dat zij een deel van hun voedsel oppikten van het gras en andere vegetatie op de grond (Laursen 1976). Wij zagen ook meermalen Goudhaantjes tussen het gras foerageren, niet alleen in het voorjaar, maar ook in het najaar.

De twee soorten goudhaantjes nestelen op de zelfde wijze. Het kunstig gemaakte nestje hangt onder aan het eind van een sparre- of dennetak, bevestigd aan dunne omlaaghangende zijtakjes. De wijze van nestbouw is uitvoerig beschreven, voornamelijk door waarneming van nestelende paartjes Goudhaantjes en Vuurgoudhaantjes in volières (Thaler 1976). Op hun

Vuurgoudhaantje. Kennemerduinen, 3 november 1974. Het broedgebled van het Goudhaantje ligt over het geheel genomen noordelijker dan dat van het Vuurgoudhaantje. Foto: Hans Schouten GDT.

natuurlijke broedplaatsen, hoog in dichte naaldbomen, zijn de kleine Goudhaantjes uiterst moeilijk waar te nemen. Heel anders is dat in de trektijd. Op de trek komen Goudhaantjes in allerlei bomen en struiken, in steden en dorpen en in het open veld, soms ook op de grond ver van iedere boom of struik. Zij zijn dan vaak goed waar te nemen, ondanks hun kleinheid en beweeglijkheid, doordat zij weinig schuw zijn en hun aanwezigheid verraden door hun voortdurende kenmerkende contactroep. Naar mijn ervaring doen ook solitaire exemplaren dit.

In de provincie Groningen kunnen volgens eigen waarnemingen de beide goudhaantjes-soorten in de trektijd overal op de zelfde plaatsen voorkomen; het Vuurgoudhaantje echter steeds in veel kleiner aantal dan het Goudhaantje. Het laatste houdt verband met de ligging van de broedgebieden. In de uitgestrekte naaldbossen van Noord-Europa broedt alléén het Goudhaantje (Finland ca. 500.000 paren, Merikallio 1958). Een deel van deze Goudhaantjes blijft in Noord-Europa overwinteren, maar grote aantallen trekken weg in richtingen tussen Z en W, en vormen stellig een belangrijk contingent aan doortrekkers in onze streken. Het is aannemelijk dat eveneens belangrijke aantallen vanuit Polen naar ons land komen (Osieck 1976).

Zuidelijk van de Oostzee en de Noordzee komen beide soorten goudhaantjes als broedvogel voor. De bij ons doortrekkende Vuurgoudhaantjes zijn dus waarschijnlijk broedvogels uit Noord-Duitsland of West-Polen die in westwaartse richting trekken. Met het laatste is in overeenstemming dat in Zuid-Engeland, waar het Vuurgoudhaantje een uiterst zeldzame broedvogel is, deze soort in klein aantal doortrekt in voor- en najaar, zeker naar en vanuit België zoals uit twee ringgegevens is gebleken (Snow 1971, Lippens 1972). Een in ZO-Engeland in oktober geringd Vuurgoudhaantje werd in december daaropvolgend teruggemeld uit Noord-Spanje (Zink 1973). Daaruit blijkt dat de westwaarts naar Engeland overgestoken Vuurgoudhaantjes vervolgens in zuidelijke richting verder kunnen trekken. Waarschijnlijk trekken echter de bij ons in het najaar passerende Vuurgoudhaantjes voornamelijk verder over het vasteland in zuidwestelijke richting. Ook de Goudhaantjes trekken ten dele westwaarts. Dit blijkt uit terugmeldingen van in Nederland in oktober geringde Goudhaantjes, namelijk in de zelfde herfst (tot en met december) 2 uit Engeland, 1 van de Kanaaleilanden, 5 uit België, 1 uit Frankrijk en 1 uit Spanje (Archief Vogeltekstation Arnhem, zie hiervoor Speek 1977).

Goudhaantje op doortrek. Bredevoort (Gld.), april 1972. Er stonden slechts enkele kale dennetjes.

Foto: Frits van Daalen.

Door regelmatig waarnemen van trekvogels in bepaalde gebieden kan men verschillende gegevens over de trek verkrijgen, zoals sterkte van de trek, het verloop in voor- en najaar, en veranderingen daarin in de loop van meerdere jaren. Veel hangt daarbij af van de regelmaat en nauwkeurigheid van de waarnemingen. Voor een amateur is het moeilijk, in vrije tijd waar te nemen over langere perioden volgens een ideaal programma, dat wil zeggen steeds met vaste tussenpozen op vaste plaatsen. De hier beschreven waarnemingen van Goudhaantjes in de provincie Groningen werden wel vrij regelmatig gedaan, maar waren niet volgens een ideaal schema opgezet. Niettemin leek publicatie van nut te kunnen zijn om twee redenen. Ten eerste bleken er toch wel bepaalde conclusies over de trek van de beide soorten goudhaantjes uit te kunnen worden getrokken. Ten tweede zouden anderen er door kunnen worden aangemoedigd om soortgelijke, zo mogelijk beter opgezette, waarnemingen te doen in andere gebieden bij andere vogelsoorten. Dit zou stellig waardevol zijn.

Gebieden en methode van waarnemen

Waarnemingen van trekvogels worden bij voorkeur gedaan in gebieden waar de betreffende soorten niet broeden, om het meetellen van plaatselijke broedvogels te vermijden. De provincie Groningen is arm aan naaldbossen. Bijgevolg broedt het Goudhaantje slechts plaatselijk in klein aantal (Gorecht, Westerwolde) en mij is slechts één recente melding van een broedgeval van het Vuurgoudhaantje bekend (Westerwolde). Overal elders zijn de waargenomen Goudhaantjes doortrekkers, zo óók in onze waarnemingsgebieden die zijn gelegen in het kustgebied van Noord-Groningen (NG) en in en bij de stad Groningen (SG).

In NG werd in de meeste weekeinden waargenomen bij bepaalde bosjes in enkele kustpolders, bomen en struiken bij enkele boerderijen en ook in open polderlandschap, voornamelijk in de gemeenten Usquert, Uithuizen en Uithuizermeeden. Naaldbomen kwamen in het gebied vrijwel niet voor.

In SG werd waargenomen in twee plantsoenen en twee sportparken. Wekelijks werden daarvan meestal enkele bezocht, maar gewoonlijk niet alle in één week. Coniferen en 'evergreens' waren er weinig; in één plantsoen stonden plaatselijk wat meer daarvan bijeen, en daar werden naar verhouding veelvuldig Goudhaantjes aangetroffen.

Aldus hadden de waarnemingen een deels systematisch, deels incidenteel karakter en is een zekere voorzichtigheid bij het trekken van conclusies geboden.

Resultaten, conclusies

Alleen de positieve waarnemingen werden genoteerd, niet de data van alle bezoeken aan de gebieden. Naast de onvolkomen regelmaat van de waarnemingen moet dit als een tekort worden gezien. Tabel 1 laat zien hoeveel talrijker het Goudhaantje voorkomt dan het Vuurgoudhaantje. De eerstgenoemde soort wordt niet alleen vaker waargenomen maar ook dikwijls in meerdere exemplaren bij elkaar.

Tabel 1. Aantal dagen waarop goudhaantjes werden waargenomen.
Tussen haakjes: aantal waargenomen exemplaren.

1969 t/m 1976		voorjaar	najaar
Goudhaantje	NG	44 (138)	55 (245)
"	SG	35 (62)	51 (105)
Vuurgoudhaantje	NG	10 (10)	17 (20)
"	SG	8 (10)	11 (13)

De Vuurgoudhaantjes waren daarentegen meestal solitair: de waarnemingen omvatten 44 x 1 ex., 3 x 2 ex. en 1 x 3 ex. bij elkaar. Het verschil in aantal van de beide soorten goudhaantjes werd in de inleiding reeds verklaard op grond van de ligging van de broedgebieden van beide soorten. Opgemerkt moet worden dat soms het Goudhaantje zo talrijk is in struiken en bomen met veel blad dat niet alle exemplaren kunnen worden onderscheiden en gedetermineerd. Dan worden er te weinig genoteerd, ten zij men overgaat tot een schatting.

Tabel 2. Aantalsverhoudingen Goudhaantjes, Vuurgoudhaantjes.

Gebied	aantal jaren	voorjaar	najaar
NG	1969 t/m 1976	138 : 10 = 14 : 1	245 : 20 = 12 : 1
SG	1969 t/m 1976	62 : 10 = 6 : 1	105 : 13 = 8 : 1
Wachtgebied Franeker	1971 t/m 1976		323 : 26 = 12 : 1

De aantalsverhoudingen in tabel 2 wijzen erop dat het Vuurgoudhaantje ten opzichte van het Goudhaantje talrijker is in gebied SG dan in NG. Dit zou kunnen worden veroorzaakt door een verschil in trekroutes (Goudhaantjes meer kusttrekker) of door het verschil in biotoop (SG: parkachtig, NG: open landschap, zie paragraaf 'gebieden'). Onze waargenomen aantallen worden in tabel 2 ook vergeleken met de aantallen goudhaantjes gevangen door leden van de Vogelwacht Franeker, voornamelijk te Oosterbierum, Roptazijl en Kornwerderzand, dus in kustgebieden die veel overeenkomen met ons gebied NG (U. Rijpma, pers. med.). In totaal zijn daar in het najaar 1971 t/m 1976 606 Goudhaantjes en 29 Vuurgoudhaantjes gevangen. Deze aantallen geven echter geen getrouw beeld van de aantalsverhouding van beide soorten, daar tijdens een trekpiek van het Goudhaantje in de tweede decade van oktober 1975 alleen reeds 334 Goudhaantjes en 4 Vuurgoudhaantjes werden gevangen op 13 vangdagen/plaatsen, terwijl in de overige jaren in de zelfde decade gemiddeld op 2 dagen werd gevangen. Wij hebben daarom de totale aantallen gecorrigeerd door de aantallen voor de tweede decade van oktober 1975 te vermenigvuldigen met 2/13. Dit leverde de aantallen weergegeven in tabel 2 en een aantalsverhouding Goudhaantje: Vuurgoudhaantje van 12 : 1, hetgeen zeer goed overeenkomt met de verhouding door ons gevonden voor gebied NG.

In andere delen van Europa kan deze verhouding heel anders liggen. Zo werden op de Col de Brétolet, een Alpenpas op de grens van Zwitserland en Frankrijk, van 1958 tot en met 1966, 177 Goudhaantjes en 125 Vuurgoudhaantjes gevangen, dat wil zeggen in een verhouding 1,4 : 1 (Dorka 1966). Dit punt ligt veel centraler tussen het Middeneuropese broedgebied van het Vuurgoudhaantje en het wintergebied rond de Middellandse Zee, dan Nederland. Anderzijds kunnen veel Goudhaantjes uit Noord- en Midden-Europa noordelijk van de Alpen overwinteren (in Duitsland: Sommer- en Wintergoldhähnchen!).

Blijkens tabel 1 worden in het voorjaar minder goudhaantjes waargenomen dan in het najaar. Daarvoor zijn verschillende mogelijke oorzaken: winterverliezen, verschillende trekwegen in voor- en najaar, snellere doortrek in het voorjaar dan in het najaar en trekgolven in het voorjaar die tussen twee waarnemingsdata invallen. Het is niet uit te maken hoe groot de rol van ieder van deze factoren is.

Het verloop van de doortrek is te zien in de tabellen 3 en 4.

Tabel 3. Voorjaar 1969 t/m 1976.

Maand Decade		maart			april			mei			totaal
		I	II	III	I	II	III	I	II	III	
Goudhaantje	NG	—	19	26	22	22	39	10	—	—	138
"	SG	—	—	7	34	11	10	—	—	—	62
Vuurgoudhaantje	NG	—	1	1	1	4	2	1	—	—	10
"	SG	1	—	—	1	2	5	—	—	—	9

Tabel 4. Najaar, 1969 t/m 1976.

Maand Decade		september			oktober			november			december			totaal
		I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	
Goudhaantje	NG	—	5	16	58	114	37	12	1	2	—	—	—	245
"	SG	—	—	—	24	17	21	17	15	8	2	1	—	105
Vuurgoudhaantje	NG	—	7	3	3	2	1	3	—	1	—	—	—	20
"	SG	—	2	—	—	4	2	—	4	1	—	—	—	13

Een — betekent: geen positieve waarneming, maar behoeft niet te betekenen dat het gebied niet werd bezocht. Zoals eerder gezegd, waren de bezoeken echter niet volkomen regelmatig, hetgeen een zekere invloed op de uitkomsten zal hebben. Wellicht mede daardoor is niet steeds duidelijk aan te wijzen in welke decade de sterkste doortrek plaatsvindt. Overigens zijn daarvoor de aantallen Vuurgoudhaantjes te klein en speelt bij beide soorten het optreden van trekgolven op verschillende tijden in opeenvolgende jaren een rol. Wij komen daarop nog terug. Wel blijkt duidelijk dat de goudhaantjes in het najaar het sterkst doortrekken in de tweede decade van oktober. Wanneer de waarnemingen, zoals in ons geval, zijn uitgestrekt over de hele trektijd, kan men een gemiddelde trekdatum berekenen volgens de formule $(\sum nd)/(\sum n)$, waarin n is het aantal, waargenomen op een datum, d de datum (geteld in dagen na een vaste begindatum) en \sum betekent: som over het hele seizoen. Deze gemiddelden zijn weergegeven in tabel 5.

Tabel 5. Eerste, gemiddelde en laatste datum van waarneming ,1969 t/m 1976.

		voorjaar			najaar		
Goudhaantje	NG	18 mrt.	10 apr.	8 mei	16 sept.	14 okt.	25 nov.
"	SG	27 mrt.	10 apr.	26 apr.	9 okt.	30 okt.	12 dec.
Vuurgoudhaantje	NG	19 mrt.	14 apr.	8 mei	11 sept.	25 okt.	26 nov.
"	SG	7 mrt.	19 apr.	14 mei	16 sept.	25 okt.	26 nov.

Uit tabel 5 blijkt dat het Vuurgoudhaantje gemiddeld in het voorjaar iets later en in het najaar iets vroeger doortrekt dan het Goudhaantje. Dit kan verband houden met het feit dat het overwinteringsgebied van het Vuurgoudhaantje over het geheel genomen zuidelijker ligt dan dat van het Goudhaantje. Voor de beide gebieden NG en SG zijn de gemiddelde voorjaartrektijden ongeveer gelijk, maar in het najaar ligt de gemiddelde trekdatum in SG voor beide soorten ruim 2 weken later dan in NG. Dit is te verklaren, doordat bij het vorderen van het najaar met het vallen van de bladeren de voedselmogelijkheden voor de goudhaantjes in de open landschappen slechter worden. Zij trekken dan meer naar het binnenland, naar meer beschutte gebieden met coniferen en andere groenblijvende bomen en heesters. Zijn die in voldoende mate aanwezig, dan kunnen de goudhaantjes ook overwinteren, zoals in het Groninger Stadspark, waar ik in januari meermalen Goudhaantjes waarnam en ook één maal een Vuurgoudhaantje. De meerderheid der Goudhaantjes overwintert echter in naaldbossen, dus in een biotoop dat overeenkomt met het broedgebied.

Tot dusver ging het om resultaten, gesommeerd of gemiddeld over de jaren 1969 t/m 1976. Bezien wij afzonderlijke jaren, dan worden de onzekerheden groter. Er blijken echter verschillen voor te komen in data en aantallen die duidelijk met de trek verband houden, namelijk met invasiejaren en met trekgolven in het voorjaar onder invloed van het weer.

Tabel 6. Aantallen per trekseizoen, voor de gebieden NG en SG samen.

Trekseizoen		1969-70	70-71	71-72	72-73	73-74	74-75	75-76
Goudhaantje	najaar	12	6	15	83	72	52	96
"	voorjaar	1	4	21	64	55	18	35
Vuurgoudhaantje	najaar	1	1	4	3	5	12	4
"	voorjaar	3	2	3	4	—	6	2

De algemene toeneming van de aantallen per trekseizoen in de loop der jaren (tabel 6) kan ten dele het gevolg zijn van toenemende waarnemingsfrequentie. Extra hoge aantallen Goudhaantjes in de seizoenen 1972-73, 73-74 en 75-76 zijn echter niet alleen door ons vastgesteld, maar ook elders in Nederland op ringstations (Osieck 1976). Deze grote aantallen worden waarschijnlijk veroorzaakt door een serie milde winters (1970-1975) in Noord-Europa, waardoor de sterfte onder de in deze gebieden overwinterende exemplaren veel lager was

Goudhaantje op distel. Schiermonnikoog, 18 oktober 1975. Vogels uit de verschillende herkomstgebieden vertrekken in het najaar niet allemaal tegelijk.
Foto: Eric Bos.

dan normaal. Mogelijk spelen echter ook de trekvogels een rol (Osieck 1976 en pers. med.). Uit tabel 6 blijkt dat het aantal Vuurgoudhaantjes extra groot was in het seizoen 1974-75, dus niet gelijktijdig met het optreden van extra veel Goudhaantjes. Dat is ook niet te verwachten, indien de goudhaantjes-'invasies' samenhangen met de omstandigheden in de Noord Europese broedgebieden, waar het Vuurgoudhaantje niet voorkomt.

De tijd van doortrek in het voorjaar kan zeer verschillend zijn in verschillende jaren, zoals tabel 7 laat zien voor het Goudhaantje in de jaren 1972 t/m 1974. In 1972 was er vanaf 14 maart een warmtegolf met temperaturen tot 20° C. Daarmee ging gepaard een trek golf van Goudhaantjes (en andere vogelsoorten) in de tweede decade van maart. In 1973 was het voorjaar koud en viel de sterkste doortrek in de derde decade van april. Het voorjaar van 1974 laat een meer 'normaal' trekpatroon zien.

Tabel 7. Aantallen Goudhaantjes in de gebieden NG en SG samen.

Maand Decade	maart			april			mei		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1972	—	19	—	1	—	—	1	—	—
1973	—	—	10	—	4	30	1	—	—
1974	—	—	11	7	9	6	2	—	—

Dank ben ik verschuldigd aan drs. J. B. Hulscher en E. R. Osieck voor het verstrekken van literatuur en andere gegevens over de goudhaantjes, en voor hun commentaar bij het manuscript. Verder aan de heer U. Rijpma voor vangstgegevens van de Vogelwacht Franeker en de heer B. J. Speek voor ringgegevens van het Vogeltrekstation, Arnhem.

• C. P. Sikkema, Plantsoenstraat 24, Groningen.

LITTERATUUR:

Dorka, V. (1966): Die jahres- und tageszeitlicher Zugmuster von Kurz- und Langstreckenziehern nach Beobachtung auf den Alpenpässen Cou/Brétolet. Orn. Beobachter 63: 165-223.

Laursen, K. (1976): Feeding Ecology of the Goldcrest (*Regulus regulus*) during Spring Migration in Denmark. Die Vogelwarte 28: 180-190.

Lippens, L. & H. Wille (1972): Atlas van de Vogels in België en West-Europa. Tielt en Utrecht.

Merikallio, E. (1958): Finnish birds. Their distribution and numbers. Fauna Fennica 5: 3-181.

Osteck, E. R. (1976): De trek van Goudhaantjes (*Regulus regulus*) en Taigaboomkruipers (*Certhia familiaris*) in 1972. Limosa 49: 76-99.

Snow, D. W. (1971): The status of birds in Britain and Ireland. Oxford.

Speek, B. J. (1977): De EURING Data Bank. Het Vogeljaar 25: 18-19.

Thaler, E. (1976): Nest and Nestbau von Winter- und Sommergoldhähnchen. Journ. f. Ornith. 117: 121-144.

Zink, G. (1973): Der Zug europäischer Singvögel I. Radolfzell.

Stellingen

Bij het proefschrift 'Some aspects of the ecology, zoogeography and speciation of Greek collembola' van dr. W. N. Ellis (18 mei 1977) troffen wij de volgende stellingen aan:

- In discussies omtrent faunavervalsing ontbreekt steevast een hoofdstuk over artificiële verplaatsing van een soort binnen zijn areaal.
- Vooropgesteld dat het uiterst ongewenst is om natuurterreinen van bestemming te doen veranderen, verdient het toch aanbeveling om een zodanige wetgeving te ontwikkelen, dat wanneer een natuurterrein moet worden ontmanteld, er elders ruimte beschikbaar moet worden gesteld voor een nieuw terrein — met een oppervlakte zoveel malen groter dan die van het eerste terrein als de natuurhistorische kwaliteit van het nieuwe terrein minder is.
- Het paniekachtige optreden ten aanzien van de dreiging van de Dennescheerder na de stormramp van 1973 berust op een reeds lang verlaten productiebos filosofie, en betekent een gemiste kans voor een biologische diversificatie van ons bosbestand. Met het op grote schaal weder-inplanten van naalddhout heeft men vervolgens het paard achter de wagen gespannen.

Diaserie 'De boom, een levend wezen'

Hoe jonger een mens bekend is met alles wat 'des booms' is, hoe beter zal hij er ook later in zijn leven rekening mee gaan houden. De Bomenstichting heeft daarom voor gebruik op scholen een aantrekkelijke diaserie uitgegeven. Deze is afgestemd op de bovenbouw van de basisschool en de brugklas van het voortgezet onderwijs, maar ook geschikt voor gebruik in verenigingen. In 36 kleurendia's, met daarbij een geluidsband of -cassette, wordt een beeld gegeven van de boom in en buiten de stad, de gevaren waaraan deze blootstaan en de boomverzorging. Het bijbehorende instructieboekje bevat o.a. een technische en didactische gebruiksaanwijzing en de volledige tekst van de band. Hiervoor wordt uitsluitend vergoeding van de reproductiekosten gevraagd.

Geluidsdiaserie DSG-18: De boom, een levend wezen. Geluidsband 9,5 cm/sec. Programma van 4 lessen in 30 minuten totaal. Met geluidsband f 43,50, met cassette f 41,— en zonder geluid f 26,—, alles exclusief verzendkosten. Bestellingen richten aan Bomenstichting, Driebergseweg 16B., Zeist, tel. 03404-22842.